

Драгић М. Живојиновић
Историјски институт
Кнез Михаилова 36/II, Београд, Србија
dragic.zivojinovic@iib.ac.rs

**ХРИСОВУЉА БУГАРСКОГ ЦАРА
ЈОВАНА АЛЕКСАНДРА МАНАСТИРУ ЗОГРАФУ
(МАРТ 1342, ИНДИКТ X)***

Апстракт: У раду се објављују критичко издање, превод и фотографија златопечатне повеље бугарског цара Јована Александра (1331–1371) за светогорски манастир Зограф, из марта 1342. године, индикта десетог, којом се бугарској атонској обитељи потврђује посед над струмским селом Хандаком. У том месту, као и у његовој околини, налазили су се млинови и воденице који ће постати предметом дугогодишњих размирица и судских спорова са Хиландаром током XIV столећа. Споменуто насеобину је, заправо, бугарским монасима поконио ромејски цар Јован V Палеолог (1341–1391) својом хрисовуљом из јануара исте године, док Јован Александар у свом документу објашњава како је од византијског василевса измолио поклон за своје сународнике.

Кључне речи: манастир Зограф, цар Јован Александар, цар Јован V Палеолог, хрисовуља, златни печат, Хандак, Струма, 1342. година, Хиландар, критичко издање и превод.

Јован Александар, „цар и самодржац свих Бугара“, обнародовао је у марту 1342. године златопечатну повељу у којој истиче да је од свог „вољеног братанца и свата, превисоког цара Грка Калојована Палеолога“, измолио да село Хандак у долини доње Струме, **вѣ дрѣжа-вѣ грѣстѣи**, буде поклоњено бугарском атонском општежићу Светог великомученика Георгија Победоносца, познатијем као Зограф. Уз то, манастиру је одобрен имунитет од плаћања дажбина на име „житарства“, „горнине“ и „градозиданија“ у износу од 50 перпера. Датовање је ером од стварања света, а година се слаже са индиктом.

* Рад је настао као резултат истраживања на пројекту Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије: *Средњовековне српске земље (XIII–XV век): политички, привредни, друштвени и правни процеси* (ев. број 177029).

Хрисовуља се чува у Зографском архиву, где је заведена под сигнатуром Б2/5850; писана је на пергаменту димензија 360 x 630 mm, црним мастилом и уставним писмом у 74 реда (укључујући ту и потпис); добро је очувана, а логос-формула и свечани владарски потпис украшен лигатурама изведени су киноварним словима.¹

Документ је, почевши од 60-тих година XIX века, више пута публикован у изворном облику или превођен,² а истраживачи су се, углавном, слагали да је реч о једној од неколико, и иначе малобројних, бугарских владарских исправа сачуваних у оригиналу.³ Усамљен у ставу да се не ради о оригиналу, већ о званичном препису, остао је Валериј Стојанов,⁴ а мишљење већине поново је потврдио Кирил Павликијанов у свом критичком издању зографских аката.⁵ Околности у

¹ *Actes de l'Athos IV. Actes de Zographou*, eds. W. REGEL – E. KURTZ – В. КОРАБЛЕВ, *Византийский Временник*, приложение к XIII тому, Санкт-Петербург 1907, n° III (Act. sl.), 165 (= *Actes de Zographou*); Г. А. ИЛЬИНСКИЙ, *Грамоты болгарских царей*, Москва 1911, 8, 23; Й. ИВАНОВ, *Български старини из Македония*. Второ, допълнено издание, София 1931, n° 4, 587; К. ТШЕРÉМИССИНОВ, *Les archives slaves médiévales du monastère de Zographou au Mont-Athos*, *Byzantinische Zeitschrift* 76 (1983) 15–24, pp. 19–20, n° 7.

² АРХ. ЛЕОНИД, *Историческое обозрение Афонских славянских обителей: болгарской – Зографа, русской – Русика, сербской – Хилендаря и отношения их к царствам болгарскому, русскому и сербскому от основания сих обителей до текущего столетия*, Москва 1867, 365–368; И. И. СРЕЗНЕВСКИЙ, *Сведения и заметки о малоизвестных и неизвестных памятниках 4, Сборник отделения языка и словесности Императорской Академии наук* 81–90, Санкт-Петербург 1879, 24–28; П. УСПЕНСКИЙ, *Второе путешествие по Святой Горе Афонской в годы 1858, 1859 и 1861 и описание скитов Афонских*, Москва 1880, 172–173 (фраг. изд.); С. С. БОБЧЕВ, *Старобългарски правни паметници. 1. чест. Историко-юридически бележки. Законъ судный людѣмъ. Еклогата. Хрисовули*, София 1903, n° III, 155–157; *Actes de Zographou*, n° III (Act. sl.), 165–168; Г. А. ИЛЬИНСКИЙ, *Грамоты*, 21–23; Й. ИВАНОВ, *Български старини*, n° 4, 587–590; И. ДУЙЧЕВ, *Из старата българска книжнина 2. Книжовни и исторически паметници от Второто българско царство*, София 1944, n° XXXV, 72 (фраг. изд.), 72–76 (прев.); М. АНДРЕЕВ, *Ватопедската грамота и въпросите на българското феодално право*, София 1965, 29 (факсимил); А. ДАСКАЛОВА – М. РАЙКОВА, *Грамоти на българските царе. Увод. Текстове. Речник. Библиография*, София 2005, 37–40; К. РЕТКОВ, *The Voices of Medieval Bulgaria (7th–15th Century). The Records of a Bygone Culture*, Leiden – Boston 2008, 494–497 (прев.).

³ Уп. К. ПАВЛИКИАНОВ, *История на българския светогорски манастир Зограф от 980 до 1804 г.*, София 2005, 53–54.

⁴ В. СТОЯНОВ, *Дипломатика на средновековните извори. Владетелски документи*, София 1991, 121–122.

⁵ С. PAVLIKIANOV, *The Mediaeval Greek and Bulgarian Documents of the Athonite Monastery of Zographou (980–1600). Critical Edition and Commentary of the*

којима је издата исправа привлачиле су пажњу медиевиста, па је тако Петар Ангелов поступке Јована Александра објашњавао почетком грађанског рата у Византији и маневрима цариградског двора на обезбеђивању савезника против Кантакузина.⁶ У научној јавности се расправљало и о дуготрајним размирицама и судским споровима зографских и хиландарских монаха око власништва над млиновима у Хандаку и његовој околини, као и о томе да ли је само село прелазило из бугарских у српске руке.⁷

Текст хрисовуље

Ѣлма оубо выстѣ мановение Б(о)га ш(тѣ)ца и г(оспод)а нашего Исоу(са) Хрїста, ходатаиствомъ сѣщїж и истиньныж |2| прѣчистыж и прѣвл(а)гословеныж Бл(а)д(ы)ч(и)цж и Б(о)городителицж на С(в)ѣтѣи Горѣ Яѡвнстѣи еже быти въ |3| неи пристанище сп(а)сениоу въсѣкои д(оу)ши хрїстианстѣи, паче же православнѣи и съ оусердїемъ прѣ- |4| вѣгажцїи въ неи. Ѣже ради вини и въздвїгошж троудолубезнѣ мнози дшмовы с(в)ѣтыж вели|5|кы и дивны ц(а)рие бл(а)гочестивїи и бшголюбивїи вельмѣже и прѣподовнїи иншци. И оукрасї|б|шж и швшгатишж въсѣко камениемъ мншгоцѣннѣмъ и вис(ѣ)ршмъ, златом же сребрш|7|мъ и иманїи и инѣми правдами мншгыми, движимыми и недвижимыми, еже быти въ |8| довольство и избѡілие сѣщїмъ и прѣбыважциимъ въ таковыхъ въсечестныхъ и в(о)жестѣвѣ|9|нш дшмовоухъ, пошциухъ и славащїухъ едїного Б(о)га въ Троици славимаго и прѣчистжж и въсѣ|10|пѣтжж его Матере, поминати же и православныж и хрїстолубивыж и приснопаматныж ц(а)ра |11| и прочаж блаженыж ктитори и въсѣккъ ршдѣ хрїстианскы. Ибо, не шт едїного ршда тѣчїи или |12| шт двою обрѣтажт сѣ въ томъ с(в)ѣтѣмъ мѣстѣ здателе, нж

Texts, Sofia 2014, n° 35 (Bulg. n° 1), 330–337. Књига нам је доспела у руке након што је овај рад предат за објављивање.

⁶ П. АНГЕЛОВ, Отношенията между балканските държави отразени в две грамоти на манастира „Зограф“ от XIV в., *Светогорската обител Зограф* 1 (1993) 33–39, стр. 33–35. О општим приликама тог времена уп. Д. АНГЕЛОВ, Българо-византийските отношения при царуването на Иван Александър. Втори период (1341–1347 г.), *Военно-исторически сборник* 42/1 (1974) 22–51; Р. РАДИЋ, *Време Јована V Палеолога (1332–1391)*, Београд 1993, 115–160.

⁷ F. DÖLGER, Die Mühle von Chantax, *Byzantinische Diplomatie*, Ettal 1956, 189–203, p. 197 sq; I. DUJČEV, Chilandar et Zographou au Moyen âge, *Хиландарски зборник* 1 (1966) 21–32, pp. 23–24, 26–28; M. ŽIVOJINOVIĆ, Chantax et ses moulins, *Зборник радова Византолошког института* 23 (1984) 119–139, passim; П. АНГЕЛОВ, Отношенията между балканските държави, 36.

понеже обѣщее сп(а)сение въ немъ ест̄ |13| искажциимъ ꙗ, обще бѣ бы-
стѣ и мѣсто благовољствоуѣшимъ. Тѣмъ ради и обрѣта|14|жт сѣ
зданиа ѿт вѣсѣкаго рѣда и азѣка православноаго, еже сѣтѣ прѣвѣе и
израдиѣшее |15| Гръци, Българе, потѣм же Срѣбѣе, Роусси, Ибере,
вѣсѣкъ же иматѣ паматѣ протѣ|16|вѣж своемоу потроуждениѣ, паче же
рѣвениоу. Въ нихъже обрѣтает сѣ и божествѣнныи и |17| вѣсечестны
дѣмъ, еже въ има почитаемыи с(вѣ)таго и славноаго великомъчченіка и
|18| повѣдоносца Геѡргіа и нареченныи Зѡграфѡвѣ. Сѣи оубѡ издавна
прѣдръжимъ |19|стѣ ѿт правослаѣнныихъ и благочестивыхъ и хрїсто-
любивыхъ царии българскыхъ, дѣдѣ |20| и прѣдѣдѣ царства ми. И
прилагали сѣтѣ и крѣпили къждо ихъ, елико бл(а)говолитѣ естѣ, |21|
даже и до ц(а)рства нашего о своен памати.

Сѣтнелиже пакы благоизволилѣ естѣ г(оспод)ъ Б(ог)ъ мо|22|и
И(сѡ)с Х(росто)с̄, милостиж и ходатаиствомъ прѣчистыж его М(а)те-
ре, и посади ма на прѣстолѣ |23| Българьскаго ц(а)рства, еже естѣ дѣ-
дни и прѣдни ц(а)рства ми, прилагааше и давааше и ц(а)рство |24| ми
елико по силѣ въ вѣсѣ врѣмена своа. Нѣ та вѣсѣ ни въ что же вѣмѣ-
нѣахъ сѣ ц(а)рствоу ми |25| противѣж и како имааше желание и попече-
ние и ревноваше зѣлѡ д(а)нѣ и ноцѣ, промы|26|шлѣж како и коеж ве-
щиж ли дѣломъ изѣвѣрѣсти и подати томоу вѣсечестноумоу дѡ-
|27|моу с(вѣ)т(а)го и славноаго великомъчченіка и повѣдоносца Геѡргіа,
достоаніе нѣкое |28| недвижимо и неѡтемлемо. И понеже ѣбѡ обрѣта-
аше сѣ ѡтнѣдѣ въ дрѣжавѣ грѣчестѣ|29|и на Стримѡнѣ село зѡ-
воѡмѡе Хантакъ, и бѣше о семъ прѣдѣвѣдомо ц(а)рствоу ми, ꙗ|30|ко
искомо быстѣ мнѡгажди ѿт мнѡгыхъ прѣжде сего врѣмене; искажъ
бѡ такоѡе се|31|лѡ и ц(а)рие бывшии прѣжде насѣ и краліе и подаваахъ
и мнѡго тысяща и не сподобишъ |32| сѣ пожитіе. Бѣше же ѣбо се, тако
мнит сѣ съмотрение с(вѣ)т(а)го. Нинѣ оубѡ ц(а)рство ми поне|33|же
прилежааше такоѡе селѡ къ достоаніоу того вѣсечестнаго дѡма
с(вѣ)т(а)го и славноаго ве|34|ликѡм(ъ)чченіка и повѣдоносца Геѡргіа,
прѣложивѣ на щедрѡты Б(о)жикъ и прѣчистыж его |35| Матере и на хо-
датаиство и помощь с(вѣ)т(а)го, кше же и на истиннѣж и нелицемѣр-
нѣж |36| любовѣ еже имѣше ц(а)рство ми съ прѣвысокимъ ц(а)ремъ
грѣцкимъ, вѣзлюбенымъ бра|37|томъ и сватомъ ц(а)рства ми киръ Ин-
дронікомъ Палеологомъ, даже и до смѣр(ъ)ти его, и по |38| смѣр(ъ)ти

еговы пакы не измѣни са ц(а)рства ми любевъ, нж паче оуцоувоуви(!)* тж и на сина егѡ, |39| прѣвысокаго ц(а)рѣ Гръкѡмъ Калоіѡанна Палеолога, възлюбенаго анепсеа и свата ц(а)рства |40| ми. Егоже дѣлма и дръзновениемъ посла къ нему ц(а)рство ми и проси емоу таково|41| село зовомое Хантакъ на имѡ с(ве)т(а)го и славнаго великѡм(ж)ч(е)нїка и повѣдоносца Гевр|42|гїа, еже и бысть абїе безъ вѣского прѣксловїа и прѣрѣканиа, паче же съ любовиж. И пода|43|де таково село зовомое Хантакъ въ воли ц(а)рства ми, имже образомъ проси е ц(а)рство ми, не |44| нжждно нѣкако ни прикрывено, нж по любви. И тако благочестивъ и прѣвысокъ ц(а)рѣ, вѣна|45|тъ и подаде таково село съ вѣсѣмъ прилежаниемъ и правдами его бл(а)говоленїемъ свои|46|мъ въ слоухъ и павленїе вѣсего ц(а)рства его и съ златопечатнымъ словѡмъ ц(а)рства его, еже быти |47| неутѣтжпимо и неутемлѡ вт вѣсечестнаго прѣбываниа с(ве)т(а)гѡ славнаго великѡм(ж)ч(е)н(ї)ка |48| и повѣдоносца Гевргїа, прошения ради и хотѣнїа царства ми. Юще же и о пѣтьдесѣтихъ |49| перпирѣхъ, еже задѣваахъ стажаниѡмъ того вѣсечестнаго прѣбываниа и взимаахъ |50| ради житарства и горнины и градозиданиа, тыж повелѣ втсѣщи са и не взима|51|ти са ни до едїнж чаты, донелиже бждеть и прѣбиваетъ вѣсечестныи двѡмъ реченныи.

|52| И понеже таковомоу и издавна желаемомоу и довроѡмоу прошенїю сподоби са приати ц(а)рство ми, |53| благоизволи и ц(а)рство ми и издавати настожщее златопечатное СЛОВѢ ц(а)рства ми, имже |54| и заповелѣвати ц(а)рство ми имѣти и овѣдръжати павленноѡмоу монастырю ц(а)рства ми рече|55|нно село Хантакъ бес крамолы весма непотъкновенно и непоколѣвлемо и неутемлемо, |56| съ вѣскымъ прилежанїемъ и прибыткомъ его. Юще же и не задѣвати са стажаниѡмъ |57| того вѣсечестнаго монастырѣ за подаанїе реченнымъ пѣтьдесѣтимъ перпирѣмъ, а|58|же даваахъ ради житарства и горнины и градозиданиа, понеже втпроси и сихъ ц(а)рство |59| ми 8 прѣвысокаго ц(а)рѣ гръческаго Калоіѡанна Палеолога, възлюбенаго анепсеа и |60| свата ц(а)рства ми. И тако иматъ быти непотъкновенно, крѣпостиж и силѡж насто|61|жцаго златопечатнагѡ СЛОВІА ц(а)рства ми. И да обладаѡуть и овѣдръжатъ прѣ|62|подобнии инѡци еже въ оградѣ с(ве)таго и славнаго великѡм(ж)ченика и повѣдоно|63|сца Гевргїа над реченнымъ селѡмъ бес крамолы весма непотъновено(!) и незывлемо,

* Треба да стоји: оуцоувоуви.

|64| съ въсѣмъ прилежѣниемъ и прибыткомъ его. Обаче ни задѣвати кто стажаніи|65|мъ того въсечестнаго монастырѣ за подаание пѣтъ-десатимъ перпирѣмъ, по|66|неже тако вышешавленно бысть, шпроси ихъ ц(а)рство ми съ прочими прошения свои|67|ми.

И оубаза и оутвърди и оукрѣпи бл(а)говолениемъ Б(о)г(а) ш(тѣ)ца и г(оспода) нашего Исоу(са) Хрїста |68| и ходатаиствомъ прѣчистыж Б(огороды)цѣ и помощиж с(вѣ)т(а)го и славнаго великшм(ѣ)ч(ѣ)ника и по|69|вѣдоносца Гевургіа, еліко по силѣ, понеже да привбрацет са и ц(а)рство ми въ томъ |70| с(вѣ)томъ мѣстѣ, такоже и прочии православнии и бл(а)гочестивии ц(а)рие, дѣди и прѣдѣди |71| ц(а)рства ми. Того бо ради и бысть златопечатное СЛОВСО царства ми. И послано |72| бысть м(ѣ)с(а)ца мартіа на въсѣко ѡтвърждение извѣстое, в лѣто ~~№~~ С.С.П., индікті|73|шны десатыж, въ неже и наша благочестиваа и в(о)гопронареченнаа назнамена дрѣжава. +

|74| + **ІС(АНЪ) ВЪ ХРИСТ)А Б(ОГ)А ВЪРЕНЪ Ц(А)Р(Ъ) И СЛМСДРЪЖЕЦЪ ВСѢМЪ БЛГАРСМ АЛЕЪАНДРЪ +**

Превод хрисовуље на савремени српски језик

Пошто таква беше воља Бога Оца и Господа нашег Исуса Христа, посредовањем праве и истините, пречисте и најблагословеније Владичице и Богородице, на Светој Гори Атонској створи се пристаниште спасењу свих хришћанских душа, а посебно православних које усрдно прибегаваше њој. Због тога и трудољубиво подигоше многе велике и дивне свете домове цареви благочестиви, и богољубиве велможе, и преподобни иноци. И украсише их и обогатише их све, камењем драгоценим и бисерјем, златом и сребром, имањима и другим правима многим, покретним и непокретним, да буде dostatно и изобилно онима који пребивају у тим свечасним и божанским домовима, појући и славећи једног Бога слављеног у Тројици, и пречисту и преславну Матер његову, помињући и православне и христољубиве и упокојене цареве, и друге блажене ктиторе, и сав род хришћански. Пошто покровитељи тога светог места не потичу од једног или два народа, јер се тамо спасење нуди свима који га потраже, оно постаде место које сви дариваху. Зато се тамо и налазе здања сваког народа и језика православног, најпре Грка и Бугара, а потом Срба, Руса и Грузина. Свако има споменик у складу са својим трудом, штавише душевним жаром. Тамо се налази божански и свечасни дом, почаствован именом светог и славног великомученика и победоносца Георгија, назван Зографов. Овај [дом] је одавна придржан од православних и

благочестивих и христољбивих царева бугарских, дедова и прадедова царства ми. И [они] прилагаше и помагаше колико су желели, све до [времена] царства нашега, свога помена ради.

Пошто је благоизволио Господ Бог мој Исус Христос, милошћу и посредовањем пречисте Матере своје, поставити ме на престо Бугарског царства, који беше дедова и предака царства ми, прилагаше и даваше царство ми колико му је сила дозвољавала све ово време. Но, све то сматраше царство ми ништавним наспрам жеље и старања и жарког даноноћног труда, промишљајући како и којом ствари или делом даровати тај свечасни дом светог и славног великомученика и победоносца Георгија, достојанијем неким непокретним и неутуђивим. И пошто беше тамо, у држави грчкој, на Струми село звано Хандак, и беше познато царству ми да га многи тражише у прошлим временима; искаху то село и цареви пре нас и краљеви, и подаваху многе тисуће и не добише га за себе. Беше то, како се чини, воља светога [Георгија]. Сада, међутим, царство ми, пошто прилежаше то село достојанију тог свечасног дома светог и славног великомученика и победоносца Георгија, обраћајући се штедрости Божјој и пречисте његове Матере, и посредовању и помоћи светога [Георгија], као и истинској и нелицемерној љубави коју имаше царство ми с превисоким царем грчким, вољеним братом и сватом царства ми кир Андроником Палеологом, све до смрти његове, и по смрти његовој, пак, не измени се љубав царства ми, већ се удвостручи и према сину његовом, превисоком цару Грка Калојовану Палеологу, вољеном братанцу и свату царства ми. И тако смело посла царство ми к њему и замоли од њега то село Хандак у име светог и славног великомученика и победоносца Георгија, што и би одмах, без икаквог противречења и расправе, већ с љубављу. И подаде [цар Грка] то село, звано Хандак, у власт царства ми, а њега је царство ми тражило, не силом или преваром, већ с љубављу. И [он], као благочестиви и превисоки цар, разумео и подаде то село, са свим иметком и правима његовим, слободном вољом на знање читавог царства свога и са златопечатним словом царства свога, да је неутуђиво и неодвојиво од свечасног пребивалишта светог и славног великомученика и победоносца Георгија, а на молбу и жељу царства ми. Још и за 50 перпера, којим се оптерећиваше иметак тог свечасног пребивалишта и који се узимаше на име житарства и горнине и градозиданија, нареди да се укину и да се не узима ни један новчић, све док постоји речени свечасни дом.

И пошто такву, одавно жељену и добру молбу успе остварити царство ми, благоизволи царство ми издати ово златопечатно СЛОВО царства ми, којим заповеда царство ми да споменути манастир има у

власништво речено село Хандак без невоље, у потпуности, непоколебљиво и неутуђиво, са свом имовином и приходима. И да се не оптерећује иметак тог свечасног манастира давањем речених 50 перпера, што се даваху због житарства и горнине и градозиданија, пошто испроси [укидање] и њих царство ми од превисоког цара грчког Калојована Палеолога, вољеног братанца и свата царства ми. И тако да буде у потпуности, снагом и силом овог златопечатног СЛОВА царства ми. И да владају и располажу преподобни иноци, који пребивају у дому светог и славног великомученика и победоносца Георгија, реченим селом без невоља, у потпуности и без препрека, са свом његовом имовином и приходима. Нико да не оптерећује иметак тог свечасног манастира плаћањем 50 перпера, пошто је речено горе да царство ми испроси [њихово укидање], заједно с другим молбама својим.

И увеза и потврди и ојача, према својој моћи, благовољенијем Бога Оца и Господа нашег Исуса Христа, и посредовањем пречисте Богородице, и уз помоћ светог и славног великомученика и победоносца Георгија, тако да је и царство ми присаједињено том светом месту, као и други православни и благочестиви цареви, дедови и прадедови царства ми. Тога ради и беше златопечатно СЛОВО царства ми. И послано беше месеца марта на свако утвржденије извесно, лета 6850, индикта X, на њему и наша благочестива и Богом преднаречена држава.

Јован у Христу Богу верни цар и самодржац свих Бугара Александар

Дипломатичка анализа

Документ себе назива златопечатним словом (53, 61. и 71. ред), што је дослован превод византијског појма $\chi\rho\rho\sigma\omicron\upsilon\beta\omicron\upsilon\lambda\lambda\omicron\varsigma\ \lambda\omicron\gamma\omicron\varsigma$, а по облику и садржају одговара свом парњаку из цариградске канцеларије. На почетку недостаје крст симболичке инвокације. Хрисовуља отпочиње аренгом (ред. 1–16) у којој се истиче да је Света Гора створена као прибежиште за спасење душа православних хришћана, те да су је зато даривали многи побожни цареви и настањивали припадници бројних хришћанских народа: Грци, Бугари, Срби, Руси, Грузини. У експозицији (ред. 16–40) сазнајемо да је међу угледним обитељима светогорским и Свети Ђорђе Победоносац, познатији као Зограф, задужбина бугарских царева, дедова и предака Јована Александра. Пошто се Божјом вољом попео на предачки трон, цар Јован одлучује да манастиру поклони трајан дар. Његов је избор село у долини Струме – Хандак, кога су многи у прошлости желели, али га нико није добио. Није вредело ни то што су цареви и краљеви давали „многе тисуће“.

Међутим, Јован је захваљујући пријатељству са византијским цареви-
ма, покојним Андроником III и његовим сином Јованом V, успео да
завешта ово насеље бугарском манастиру. Диспозитив хрисовуље
(ред. 40–51) саопштава да је бугарски владар замолио ромејског цара
да поклони Хандак Зографовој обитељи, а овај му је ту жељу испунио
и свој дар потврдио посебном хрисовуљом, те је још и ослободио сло-
венско општежиће плаћања 50 перпера на име дажбина за житарство,
горнину и градозиданије. За овим следи опширна промулгација (ред.
52–60) у којој се свечано објављује издавање хрисовуље и понављају
диспозитивне одредбе о поклањању села и пореском имунитету. Ко-
роборација: **И тако иматъ быти непотъкновенно, крѣпостиж и силѡж
настожцаго златопечатнаго СЛОВИ ц(а)рства ми** (ред. 60–61), прет-
ходи нетипичној санкцији (ред. 61–67) у којој нема елемената претње,
већ се поново инсистира на томе да манастир не треба да плаћа поми-
њане пореске обавезе. У наредним редовима (67–71) поново се наила-
зи на короборативне формуле, у којима се цар позива на добротин-
ства својих предака према Зографу, да би тај одељак био закључен
стандардним изразом: **Того бо ради и быстъ златопечатное СЛОВЕ
царства ми**. Исправу завршавају датум (**И послано быстъ мѣсца мар-
тѣа на вѣсѣко ѡтверъжение извѣстое, в лѣто \neq S. G. N., индиктѣиwnы де-
сатѣж**), чији се елементи међусобно слажу; најава печата (**въ неже и
наша благочестиваа и богопронареченнаа назнамена дръжава**), који не-
достаје; крст апрекације и потпис црвеним словима: **+ Їванъ въ Хри-
ста Бога вѣренъ царъ и самодржець всѣмъ Болгарѡм Ялѣзандръ +**.

Употреба логос-формуле је исправна и у складу са нормама ца-
риградске канцеларије: реч **слов** је исписано киноваром и појављује
се три пута у различитим падежима, најпре у акузативу, потом у ге-
нитиву и напоследку у номинативу. О ромејском утицају сведочи и
облик потписа који кореспондира с обичајем да су царево име и пре-
зиме (у овом случају два владарева имена) раздвојени титулом: N. ἐν
Χριστῷ τῷ Θεῷ πιστὸς βασιλεὺς καὶ αὐτοκράτορ Ῥωμαίων ὁ N, а такође
и дослован превод израза који претходи царском потпису: ἐν ᾧ καὶ τὸ
ἡμέτερον εὐσεβὲς καὶ θεοπρόβλητον ὑπεσημῆνато κράτος, с том разли-
ком што овде није поштован обичај да реч **дръжава** стоји сама у реду
изнад потписа.⁸ Приметна је разлика у потпису Јована Александра у

⁸ О константинопољској пракси обликовања хрисовуља уп. F. DÖLGER, *Facsimiles byzantinischer Kaiserurkunden*, München 1931, 3–5; *Грчке повеље срп-
ских владара*, прир. А. СОЛОВЈЕВ – В. МОШИН, Београд 1936, LXIX–LXXVI; F.
DÖLGER – J. KARAYANNOPOULOS, *Byzantinische Urkundenlehre I. Die Kaiserurkun-
den*, München 1968, 117–125; N. OIKONOMIDÈS, *La chancellerie impériale de Byzance*

односу на његову хрисовуљу за Ореховски манастир од 1. децембра 1347. године, где у титулатури фигурише и грчки етноним.⁹ С обзиром на чињеницу да овом приликом бугарски суверен моли византијског цара за услугу и потврђује његов поклон, није чудно то што су овог пута Грци ишчезли из царског наслова.

Акт византијског цара који се спомиње у повељи (ред 46), заправо је хрисовуља Јована V Палеолога из јануара 1342. године којом се Хандак поклања Зографу.¹⁰ У архиву бугарског манастира налазе се још три златопечатника византијског цара из истог периода, у којима се потврђују поседи Зографа у долини Струме, а међу њима се налази и поменуто село.¹¹ За ове документе још је Франц Делгер са доста аргумената тврдио да представљају фалсификате настале у огорченој судској борби са Хиландаром око власништва над воденицама у близини Хандака.¹²

Што се главног поклона у хрисовуљи тиче, село Хандак се налазило на десној обали реке Струме, на месту где је она истицала из језера Тахиноса. У њему су Хиландарци 1316. године добили земљиште за подизање млина, а потом су уследиле невоље, најпре са царским чиновницима и локалним житељима, да би половином столећа то прерасло у дуготрајан спор са Зографом који неће бити разрешен све до 1378.¹³ Порези којих је манастирско властелинство било ослобођено: „житарство“, „горнина“ и „градозиданије“, представљају еквиваленте грчких појмова: σιταρκία, ὄρεική и καστροκτίσια. Житарство се, вероватно, односило на обавезу зависног становништва да снабдева житом оближње војне постаје;¹⁴ порекло горнине није пре-

du 13e au 15e siècle, *Revue des études byzantines* 43 (1985) 167–195, p. 190; Д. ЖИВОИНОВИЋ, Регеста грчких повеља српских владара, *Miscellanea – Мешовита грађа* 27 (2006) 57–99, стр. 59.

⁹ А. ДАСКАЛОВА – М. РАЙКОВА, *Грамоти*, 43, ред. 51–52.

¹⁰ *Actes de Zoographou*, n° XXXI, 72–73.

¹¹ *Actes de Zoographou*, n°s XXXII–XXXIV, 74–83.

¹² F. DÖLGER, Die Mühle von Chantax, 191–195. За сучељавање српских и бугарских монаха пред правосудним органима уп. литературу из нап. 7 нашег рада.

¹³ P. BELLIER ET ALII, *Paysages de Macédoine, leurs caractères, leur évolution à travers les documents et les récits des voyageurs*, présenté par J. LEFORT, Paris 1986, 149; М. ЖИВОИНОВИЋ, Chantax et ses moulins, 137–138; ИСТА, *Историја Хиландара 1: Од оснивања манастира 1198. до 1335. године*, Београд 1998, 150, 171, 198–199, 218, 233.

¹⁴ *Грчке повеље српских владара*, 491 (s. v. σιταρκία); *The Oxford Dictionary of Byzantium* (=ODB) III, ed. A. KAZHDAN, New York – Oxford 1991, 1906–1907 (s. v. „Sitarkia“ – A. KAZHDAN). О функцији „житара“ у Другом бугарском царству

више сигурно, могуће је да је имала везе с коришћењем планинских терена;¹⁵ док је градозиданије било кулук на изградњи фортификација, а временом је прерасло у новчано давање.¹⁶

Dragić M. Živojinović

**THE CHRYSOBULL OF THE BULGARIAN TSAR
JOHN ALEXANDER FOR THE MONASTERY OF ZOGRAPHOU
(MARCH 1342, INDICTION X)**

Summary

The article contains the edition, translation, commentary and photograph of the chrysobull of Bulgarian ruler John Alexander (1331–1371) for the Athonite monastery of Zographou, dating from March 1342, indiction X, confirming to the Bulgarian convent the possession of the village of Chandax in the valley of the Lower Strymon. Watermills located in the settlement and its vicinity were to become objects of protracted disputes and litigations with the Chilandar monastery in the course of 14th century. The aforementioned village was, in fact, given to the Bulgarian monks by the chrysobull of Byzantine Emperor John V Palaeologus (1341–1391), issued in January of the same year, while John Alexander only explains in his document how he pleaded with the Emperor to endow his compatriots.

Keywords: monastery of Zographou, *Tsar* John Alexander, Emperor John V Palaeologus, chrysobull, golden seal, Chandax, Strymon river, year 1342, monastery of Chilandar, edition and commentary.

Чланак примљен: 30. септембра 2014.

Чланак прихваћен: 30. марта 2015.

уп. И. БИЛЯРСКИ, *Институције на средновековна Бугария. Второ бугарско царство (XII–XIV век)*, Софија 1998, 361–364.

¹⁵ *Грчке повеље српских владара*, 473–474 (s. v. ὀρεικίη); *ODB* III, 1535 (s. v. „Orike“ – А. КАЗHDАН);

¹⁶ *Грчке повеље српских владара*, 452–453 (s. v. καστροκτισία); *ODB* II, 1112 (s. v. „Kastroktisia“ – А. КАЗHDАН); И. БИЛЯРСКИ, *Институције на средновековна Бугария*, 382; *Лексикон српског средњег века*, ур. С. ЋИРКОВИЋ – Р. МИХАЉЧИЋ, Београд 1999, 125–126 (s. v. „Градозиданије“ – М. ШУИЦА).